

УДК 930.23:94(477.62-2Мар=14)''18/19''(045)

С. С. Арабаджи

**МАТЕРІАЛИ ЖУРНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ ЯК ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ
ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ГРЕЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО
ПРИАЗОВ'Я (XIX – ПОЧ. XX ст.)**

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-31-32-7-19

Розглянуто публікації журнальної періодики та статті, опубліковані у виданнях наукових товариств як джерела з історії повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я. Охарактеризовані їх інформативні можливості, джерельна цінність та достовірність. Окрему увагу приділено процесу збору та верифікації інформації авторами розвідок. Зазначено тематику статей та визначно, які з аспектів повсякденності грецької громади, дозволяють розкрити матеріали журнальної періодики.

Ключові слова: джерела, журнальна періодика, греки, Північне Приазов'я.

Проблематика повсякденності є досить багатоплановою та багаторівневою, тому вивчаючи джерела з повсякденного життя грецького населення варто досліджувати матеріали, що розкривають приватно-родинну та дозвіллієво-відпочинкову сферу життя греків, їх трудову та навчальну діяльність, питання харчування, лікування, одягу, побуту, звичаїв, девіантної поведінки, а також емоційні реакції на життєві події тощо. Відомо, що в історіографії й досі не існує комплексної наукової роботи з даної теми, що актуалізує залучення нових комплексів джерел задля створення повноцінного дослідження. Серед джерел, які містять інформацію про матеріальне забезпечення греків, основні заняття, громадські порядки, особливості менталітету та характеру варто виділити журнальну періодичку й видання наукових товариств. Спеціальні друковані видання займали важливе місце в розвитку суспільства і при детальному вивченні можуть надати важливі відомості щодо перебігу повсякденності греків. Тому актуальним є пошук та вивчення цих джерел, що виступають свого роду «дзеркалом» історії того часу.

Наявну історіографічну базу з теми дослідження можна умовно поділити на три групи. Перша група охоплює роботи з теоретичних проблем джерелознавства. Друга – це роботи, в яких висвітлюється становлення різних журнальних видань та надається їх характеристика. Третя – це розвідки, в яких аналізуються інформаційні можливості періодики у вивченні повсякденного життя населення в різні історичні періоди або висвітлюється повсякденність на основі періодичних видань. Перша група представлена сучасними джерелознавчими дослідженнями українських вчених. Серед багатьох робіт варто виділити праці Я. Калакури (Калакура, 2002), С. Макарчука (Макарчук, 2008), В. Воронова (Воронов, 2003). У праці В. Воронова викладені найважливіші теоретичні та методологічні аспекти джерелознавства, наведена наукова критика (аналіз) історичних

джерел, її основні етапи, наданий суттєвий зміст джерелознавчих категорій «вірогідність», «репрезентативність», «автентичність» та «оригінальність». Для розвідки особливу цінність становить шостий розділ його праці, в якому проаналізовано періодику та окреслено головні методи та технічні прийоми, які необхідно використовувати для аналізу джерел.

До другої групи варто віднести дисертаційне дослідження В. Філаса «Журнал Министерства государственных имуществ» як джерело з соціально-економічної історії Південної України» (Філас, 2008). В ньому автор детально описує специфіку журналу, способи збирання інформації, які використовували автори статей та їх професійну приналежність. В. Хмарській у своїй праці детально характеризує археографічну діяльність Одеського товариства історії та старожитностей, виділяє тематику статей, а також вклад авторів розвідок у дослідження історії регіону (Хмарський, 2002).

До третьої групи відносяться роботи О. Міхеєвої (Міхеєва, 2010), Г. Мясоєдова (Мясоєдов, 2014), В. Попова (Попов, 2018), Галамай (Галамай, 2015) тощо. Варто зазначити, що хронологічні межі праць вище названих дослідників охоплюють ХХ ст. Єдиною працею, в якій охарактеризовано використання матеріалів періодици другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в дослідженні повсякденності грецького населення Північного Приазов'я є стаття С. Арабаджи (Арабаджи, 2011), але в ній увага дослідниці зосереджена тільки на газетних виданнях. Таким чином, огляд історіографії засвідчив, що жодної праці, яка б характеризувала інформаційну цінність статей у журнальних виданнях щодо перебігу повсякденності греків наразі не існує, це і стало мотиваційним чинником дослідження. У зв'язку з цим, набуває особливої актуальності джерелознавче вивчення порушеної проблеми, проведення якого дасть змогу створити необхідне підґрунтя для подальших конкретно-історичних студій.

Мета розвідки – дослідити специфіку матеріалів журнальної періодици, в тому числі і видань наукових товариств, з'ясувати ступінь їхньої достовірності та інформативності для дослідження повсякденного життя грецького населення Північного Приазов'я в ХІХ – на початку ХХ ст.

Методологічний інструментарій розвідки становить дотримання принципів історизму, об'єктивності, всебічності, цілісності. Складність та різнохарактерність самих джерел і відомостей, що вони містять, а також наявність в них не лише прямої, а й прихованої, опосередкованої інформації, передбачили застосування джерелознавчих методів дослідження. Важливим інструментарієм дослідження є метод джерелознавчого аналізу, який дозволив вивчити історичні умови виникнення матеріалів, обставини та мотиви походження, встановити вірогідність, повноту й репрезентативність джерел, вирішити питання атрибуції, з'ясувати специфіку публікацій.

Журнали й видання наукових товариств постають перед нами як джерела, що містять різноманітні матеріали для вивчення і розуміння всіх аспектів найрізноманітнішої палітри повсякденного й господарського життя греків. До таких джерел можна віднести статті, опубліковані в офіційних виданнях різних міністерств таких, як «Журнал Министерства государственных имуществ» та «Журнал Министерства внутренних дел», матеріали загальноросійських журналів сільського господарства «Хозяин» і «Плодоводство», а також повідомлення надруковані в «Записках общества сельского хозяйства Южной России» та «Записках Одесского общества истории и древностей».

Серед журнальних видань особливе місце належить «Журналу Министерства государственных имуществ» – офіційному органу Міністерства державного майна, котрий був заснований у 1841 р. Цінність і специфіка цього видання полягає в тому, що значна

кількість публікацій у журналі формувалась на основі документальних та наративних джерел, які вже втрачені. Міністерство державного майна виконувало управлінську функцію і вкрай потребувало перевірених статистичних даних та описів стану господарства в усіх кутках Російської імперії. Збір цих відомостей йшов двома шляхами. Перший шлях включав в себе опрацювання обов'язкових звітів, що на постійній основі надходили від різних посадових осіб, установ та товариств, наприклад, губернаторів, палат державного майна, Інспекції сільського господарства південних губерній, товариств сільського господарства тощо. Другий шлях застосовувався у випадках, коли представники Міністерства державного майна мали сумніви щодо достовірності наданих відомостей або мали потребу в детальному описі стану господарства у певному регіоні. Для детального збору інформації вони відряджали на місце чиновників Міністерства або Інспекції сільського господарства, членів тимчасово створених спеціальних комісій, науковців або добровільних кореспондентів Вченого комітету Міністерства. Особливості збору статистичних та описових відомостей, їх відбір Вченим комітетом Міністерства для опублікування в «Журнале Министерства государственных имуществ» дозволяв наголошувати на великій достовірності публікацій, у них вміщених (Філас, 2008, с.5).

Журнал видавався щомісячно в Петербурзі та складався з офіційної частини, в яку входили урядові дії і розпорядження та другого відділу, в якому друкувалися статистика, нариси та статті про рівень розвитку сільського господарства в різних губерніях, кореспонденція, огляди господарського життя й багато іншого. У своїх статтях автори прагнули показати найбільш проблемні моменти діяльності населення, зосереджували увагу на явищах, фактах та подіях, які позитивно або негативно впливали на повсякденне життя людей.

Місто Маріуполь та грецькі селища цікавили Міністерство державного майна, тому що потенційні ресурси цього регіону, з огляду на нетривалий час з моменту його заселення греками, були ще не досить вивченими. Наслідком такої уваги до стану розвитку цієї місцевості стала поява різних публікацій на сторінках «Журнала Министерства государственных имуществ». Для підтвердження цього можна навести той факт, що вже в перший рік видання журналу, у квітні 1941 р. в Приазов'я був відряджений В. Лавров, який вивчав рівень розвитку тютюництва у греків (Лавров, 1841). У своєму повідомленні він указав, що побував у селищі Новоанодолії, описав технологію догляду та збирання тютюну, але найбільш важливим для дослідження повсякденності є те, що в повідомленні Лавров звернув увагу на ментальність греків, надав інформацію стосовно їх комерційних здібностей (Лавров, 1841, с.567). У самій назві повідомлення «О разведении Американского табака армянами Мариупольского округа» була допущена помилка, тому що мова в ньому йшла про греків, а не вірменів.

На другому році видання журналу в Маріуполь, за наказом Міністерства державного майна, був відряджений інспектор сільського господарства південних губерній, відомий ботанік, садівник і ентомолог, доктор медицини Христіан Стевен, який детально вивчив стан сільського господарства греків і як результат роботи у 1843 р. в «Журнале Министерства государственных имуществ» вийшла його стаття «Хозяйство греческих колонистов Мариупольского округа (Екатеринославская губерния)» (Стевен, 1843). У статті Х. Стевен відобразив особливості менталітету та риси характеру греків, які впливали на розвиток господарства, від якого в певній мірі залежала якість повсякденного життя грецького населення, їх забезпеченість необхідними продуктовими товарами тощо.

Матеріальні умови життя, поширення технічних засобів праці радикально змінюють ті чи інші сторони повсякденності (Сенявский, 2001, с.28), тому особливо цінними є статті, в яких автори торкаються цих питань. Згідно матеріалів статті Х. Стевена, в якості сільськогосподарського реманенту для оранки землі греки використовували татарські плуги такі ж, як у Криму, а хліб молотили кіньми. У той час (1842 р.) молотильними машинами греки не користувалися (Стевен, 1843, с.22).

Важливе місце серед журнальної періодики посідає «Журнал Министерства внутренних дел» - офіційне періодичне видання Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, що видавалось з 1829 р. у Санкт-Петербурзі. До 1832 р. «Журнал Министерства внутренних дел» виходив нерегулярно, в 1833–1836 рр. – щомісячно, а з 1836 р. – чотири рази на рік. Крім офіційних матеріалів у журналі, у відділі «Статистика» містилися описи окремих губерній і повітів Російської імперії, їх природи, населення, господарства, а також етнографічні нариси, подорожні нотатки та багато іншого. У 1843 р. суспільствознавча програма журналу була розширена, у ньому активно почали друкувати описи різних місцевостей, надіслані вченими, місцевою адміністрацією, лікарями та вчителями. В 1853 р. «Журнал Министерства внутренних дел» був перетворений в чисто відомче видання, тому цікаву для нас інформацію щодо повсякденного життя греків необхідно шукати в номерах журналу виданих до цього року.

У 1845 р. в «Журнале Министерства внутренних дел» було опубліковано нарис «Топографические и медико-статистические сведения о Мариупольском округе», автором якого був городовий лікар Маріуполя – Гаврило Калері (Калери, 1845). Стосовно його важливості, з точки зору інформативності, говорить те, що через два роки, у 1847 р., в німецькому містечку Ерланген, частини цього нарису були використані при виданні збірника «Jahresbericht über die fortschritte der gesammten medicin in allen Ländern im Jahre 1846» (в перекладі «Щорічний звіт про прогрес всієї медицини в усіх країнах за 1846 рік» (Von Dr. Canstatt und Dr. Eisenmann, 1847).

У своєму нарисі Г. Калері торкнувся різних аспектів повсякденного життя греків Північного Приазов'я. Особливу увагу автор приділив опису земельних ділянок, їх якості та врожайності, при цьому він підкреслював, що при поселенні греки під свої поселення встигли вибрати кращі місця, тому не було жодного грецького селища, яке було б розташоване на поганому і кам'янистому ґрунті, і всі села при цьому знаходилися поруч з річками, придатними як для водопою так і для влаштування гребель і водяних млинів (Калери, 1845, с.38). Лікар розглянув основні заняття греків та відзначив, що завдяки ґрунту, який був найвищого гатунку жителі грецьких сіл з самого початку поселення займалися майже виключно хліборобством, а вигоди, отримані від цього промислу, не тільки забезпечували їм утримання своїх родин, але багатьом давали навіть можливість наживати значні капітали (Калери, 1845, с.40) (після переселення грецьке населення навпаки переважно займалося скотарством, землеробство носило допоміжний характер. Натомість на час написання статті Г. Калері, основним заняттям греків вже було землеробство. – прим.авт.). У нарисі Калері констатував, що хоча хліборобство і вважалося найпершим джерелом, яке забезпечувало тутешніх селян, тим не менш важливою умовою їх добробуту було і розвинене скотарство. Садівництво теж перебувало в досить квітучому стані, але, на думку автора, вигод від нього поселяни одержували мало, з причини великої кількості садів і надзвичайно дешевих фруктів, а розведення виноградників і тутових дерев навпаки не отримало на той час ще належного розвитку (Калери, 1845, с.42). Крім цього багато хто з мешканців міста займалися торгівлею різного роду товарами: вином, сіллю, шерстю,

шкірами, салом, але торгівля ця, зі слів автора, починалася і закінчувалася всередині самого міста та навколишніх селищ й була нездатна до великого розвитку.

Цей нарис особливо цінний для дослідження повсякденності греків завдяки наявності важливої медичної інформації, оскільки джерел, які висвітлюють основні, хронічні, патологічні та дитячі захворювання греків, основну симптоматику, особливості прояву хвороб в залежності від пори року, а також способи їх лікування в першій половині XIX ст. майже немає. Недуги, які на думку Г. Калері, залежали від клімату краю, приймали вид катаральний (простудний) і гастричний (шлунковий) в найлегших формах. Автор підкреслював, що відбувалося це внаслідок наступних причин: або від безпосереднього впливу сирого й холодного повітря, або від розладів травного апарату внаслідок шкідливої їжі (Калері, 1845, с.54-55). У лютому та березні місяцях населення хворіло частіше, ніж у перші зимові місяці. Серед захворювань були розповсюджені простудні гарячки ревматичної властивості, «жаби», судомний кашель з ураженням грудних органів, нежить й «перемежающиеся» лихоманки. Лікар навів і власні способи лікування: «В сильном кашле и упорном насморке с тупою головою болью во лбу, я не раз испытывал удивительную пользу частого употребления холодной воды внутрь и обливания ею головы и лица» (Калері, 1845, с.57).

Калері вважав, що весна була найсприятливішим часом року для відновлення здоров'я греків, оскільки різні хвороби шкіри, захворювання внутрішніх органів, так само як і сліди колишніх гастричних недуг починали зникати. На думку городского лікаря, на поліпшення загального стану здоров'я впливали водні процедури, а саме купання в Азовському морі (Калері, 1845, с.59-60).

З настанням літа, при найменших погіршеннях в харчуванні, греки починали страждати від кривавих і натужних проносів, які починалися, як припускав Г. Калері, від передчасного або зайвого вживання фруктів. Пронеси часто були смертельні для дітей, а в дорослих хвороба проходила від суворої дієти, вживання слизових ліків всередину й масляних втирань живота опійною настоянкою (Калері, 1845, с.57). Лікар констатував, що діти найбільше страждали від наявності гельмінтів (глистів), але вони рідко призводили до летальних випадків. Кашлюк і пронос, навпаки, були причиною смерті багатьох дітей.

У нарисі Калері перерахував і хронічні захворювання греків, властиві місцевості, де вони проживали, які мали згубний вплив на здоров'я і життя переселенців – це водянка (hydropes), сухоти й геморой. Автор констатував: «Число умирающих от чахотки хотя доселе весьма незначительно, увеличивается однако с году на год. Не происходит ли это от постоянно возрастающей испорченности нравов и преждевременного изнурения физических сил. Что касается до геморроя, то здесь, как и везде, он неизбежный спутник человека» (Калері, 1845, с.60-61).

Городовий лікар звернув увагу і на «цинговую болезнь», на яку часто хворіли греки, наприклад, у 1840 р. на цингу хворіли поселяни в шести селищах впродовж трьох місяців: березня, квітня і травня. Причину цього, Г. Калері бачив у тривалій вологій зимі, поганому опаленні, неохайності та надмірної вогкості будинків «более же всего обычная затворническая жизнь здешних жителей, которые целую зиму проводят в спертom воздухе и употребления одной пресной пищи без всякой примеси кислоты, ибо греки здешние не имеют понятия ни о квасе, ни о квашенной капусте, ни о бураках» (Калері, 1845, с.52-53). Автор підкреслював, що хворіли цингою виключно жінки і діти.

Наприкінці свого нарису Калері навів таблицю, що демонструє демографічну ситуацію в м. Маріуполі та грецьких селищах станом на 1843 р., окремо автор виділив кількість незаконнонароджених дітей в місті та селищах.

Часто на сторінках «Журнала Министерства внутренних дел» з'являлися праці А. Скальковського, що висвітлювали матеріальну сторону життя греків Північного Приазов'я, це «Взгляд на скотоводство Новороссийского края» (Скальковский, 1850), «Овцеводство и торговля шерстью в Новороссийском крае» (Скальковский, 1857), «Ярмарки или сухопутные рынки Новороссийского края» (Скальковский, 1855) та інші.

Окреме місце серед періодичних видань посідають журнали, присвячені теоретичним і практичним питанням сільського господарства. Особливістю статей, опублікованих в цих журналах, є те, що в них розміщувалася інформація не тільки з різних галузей господарства, а й громадські порядки та окремі побутові традиції мешканців описуваних територій, зокрема і греків Північного Приазов'я. Наприклад, у щомісячному журналі «Плодоводство», присвяченому культурі плодівних рослин, заснованому у 1889 р. була опублікована стаття присвячена плідівництву у Маріупольському повіті. Вона була надрукована у 1893 р. в четвертому номері журналу під назвою «Положение плодоводства в Мариупольском уезде», автора, який підписався як Ч-вь. Необхідно відзначити, що автор статті, змальовуючи стан садівництва у греків, звернув увагу й на звичайну щоденність, навів особливості природного оточення, зовнішній вигляд грецьких сіл: «Посмотрите на село греческих выходцев из благословенного Крыма. Это какое-то кладбище: ни деревцо, ни кустик не оживляют общей картины, и лишь изредка торчит где-нибудь чахлая акация, еще более оттеняющая полную безотрадность ландшафта. Греческие села остаются пустынею» (Ч-вь, 1893, с.249).

Про зацікавленість перебігом розвитку селянського господарства різних груп населення Маріупольського повіту свідчить те, що вже на другому році видання журналу сільського господарства та економії «Хозяин» в розділі «Сельскохозяйственная жизнь Юга» була надрукована стаття «Крестьянское хозяйство в Мариупольском уезде» М. Арнольда (Арнольд, 1895). Перед автором статті стояло завдання порівняти господарства різних розрядів селян з урахуванням етнографічних особливостей кожної групи. За відомостями статті, етнографічний склад населення Маріупольського повіту був представлений греками, німцями, євреями і росіянами (автор статті не описував окремо українців та росіян, натомість розподілив ніби всіх «росіян» на колишніх козаків, колишніх державних та поміщицьких селян, а також власників землі. – прим.авт.) (Арнольд, 1895, с. 500). Завдяки тому, що Арнольд широко вживав порівняння не тільки особливостей господарського ладу різних етносів, а й порівнював деякі аспекти буденності населення, доповнював матеріал господарської тематики деталями звичайної щоденності, для цього часто добираючи контрастні позиції, все це дає змогу відібрати й відтворити важливі живі деталі повсякденного життя греків Північного Приазов'я.

Порівнюючи місце розташування селищ у повіті, автор статті дійшов висновку, що багато грецьких поселень мали поля на відстані від 7 до 30 верст від садиб, внаслідок чого грекам доводилося витратити багато часу для обробки віддалених ділянок і збирання врожаю. Невигідність такого «длинноземелья» виявлялася ще в тому, що переселенці не мали можливості правильно ділити поля на клини для переходу до певної сівозміни (Арнольд, 1895, с. 500). У статті автор наводить важливі відомості, що дозволяють більш повно відобразити рівень матеріального забезпечення грецького населення. Так, згідно з відомостями, грецька сім'я в Маріупольському повіті у середньому мала близько 6 душ. На

земельний двір припадало в середньому 34,8 дес. придатної землі, 25,9 дес. на працівника чоловічої статі і 5,8 дес. на їдока. Крім цього в статті наводилося порівняння надільного землеволодіння з фактичним (надільна земля плюс власна, плюс позанадільна оренда, мінус земля, яку громада здавала в оренду) і підкреслювалося, що майже у всіх розрядів селян фактичний розмір землеволодіння перевищував надільну, за винятком грецьких поселян, які здавали землі більше ніж наймали (Арнольд, 1895, с.501). Автор статті пояснив це явище наступними фактами: земельна техніка і взагалі господарська культура у греків була значно нижче, ніж, наприклад, у німців (це підтверджувалося даними зібраного врожаю), тому грекам було більш вигідно здавати свою землю у оренду, ніж експлуатувати її самим.

Серед видань наукових товариств головне місце посідає перший на території півдня Російської імперії сільськогосподарський збірник «Записки Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России», що видавався з 1832 р. в Одесі. З 1833 р. по 1840 р. цей збірник виходив під назвою «Листки О.С.Х.Ю.Р.», спочатку шість разів на рік, а з 1847 р. – щомісячно. У цьому виданні Товариства сільського господарства Південної Росії вміщувалися статті на сільськогосподарську тематику, рекомендації з різних галузей господарства та можливість їх застосування на півдні Росії.

1848 р. у «Записках общества сельского хозяйства Южной России» вийшла стаття старшого ветеринарного лікаря Петра Порохова «О состоянии скотоводства в Мариупольском округе» (Порохов, 1848). У цьому джерелі автор описав особливості менталітету та характеру поселенців, детально висвітлив стан розвитку скотарства, а також звернув увагу на традиційне свято греків – Панаїр (Порохов пише Панагір. – прим.авт.).

Зі слів автора, коней греки тримали для молотьби хліба і для швидкого подолання відстаней. Утримання коней було чисто диким, ні загонів, ні корму на зиму переселенці не заготовляли. П. Порохов писав: «Есть много поселян, которые понимают всю важность усовершенствования пород лошадей; но предрассудки, татарская беспечность не могут породить между ними должного согласия» (Порохов, 1848, с.426). Автор статті зазначав, що худоба становила основу добробуту греків. Худоба ділилась на домашню і степову. До першої належали робочі бики і племінні корови, які давали господарям телят і молоко. Їх тримали вдома, вдень вони паслися в степу, а вночі заганялися в загони. До степової відносилися бики від 2 до 5 років і корови-ярки. Худобу збирали у так званий кіш по 500-700 голів, для якого була відведена ділянка землі з водопоєм і тирлом. Тут худоба перебувала майже цілий рік (Порохов, 1848, с.427). В повсякденному житті такий спосіб утримання худоби не віднімав у грека багато часу, не стомлював щоденними турботами і обходився, зі слів Порохова, дешево – 50 коп. сріблом за голову на рік.

Овець греки тримали отарами до 1000 голів у кожній. П'ять або шість таких отар складали кіш, під який відводилася ділянка гарної землі, де вівці знаходилися все літо й зиму на паші. Кошем управляли 15 пастухів на чолі з отаманом (чабаном). Автор відзначив, що в греків існувала традиція, згідно з якою кожний господар, яким би заможним він не був, повинен був віддати свого сина в чабани і слово «чабан» у переселенців вважалося таким значним і почесним, що той, хто не був чабаном, не мав в суспільстві права голосу і не отримував гарної нареченої. У греків навіть існувало таке прислів'я: «Нельзя быть хозяином, не был чабаном» (Порохов, 1848, с.433).

Незважаючи на те, що свято часто протиставляється повсякденності в якості відпочинку від буденного існування, не можна не побачити того факту, що у грецькому суспільстві свята виконували більш широкі завдання. Свято протистоїть, але одночасно і співіснує з повсякденністю. Свята структурують життя людини, супроводжуючи її

існування від початку і до кінця. Свята в певній мірі утверджують соціальні порядки, ціннісні орієнтири, етичні смаки та естетичні уподобання, тим самим свята прилучають суспільство до традицій. Стаття П. Порохова містить цінний матеріал стосовно храмового свята греків «Панагира». Автор детально висвітлив план проходження цього свята та передав атмосферу, що панувала на ньому. У 1848 р. в грецьких селах та м. Маріуполі проходило 67 «Панагіров».

У статті П. Порохов надав цінну інформацію стосовно психологічних особливостей характеру греків, їх ментальності. Автор зазначав, що греки не довіряли й негативно ставилися до всіх нововведень, але в той же час, на думку ветеринарного лікаря, були безпечні та сліпо вірили в чесність чабанів, тільки тому, що інші їм теж вірили. «Если бы какой-нибудь хозяин осмелился проверить чабана в честности, то навлек бы на себя всеобщее негодование». Таким чином, Порохов підкреслював залежність греків від громадської думки і писав, що не всі греки були чесними: «Старые греки выполняют все условия честности свято, но между молодыми находятся весьма много таких, кои грешат не по-татарски» (Порохов, 1848, с.435).

У статті підкреслювалося, що греки дотримувалися старих традицій і вірили в долю. Своє безпечне ставлення до тварин, які часто гинули під час негоди, наприклад, з 6 по 10 грудня 1843 р. в Маріуполі і окрузі пропало 40000 овець і 3600 голів рогатої худоби, виправдовували тим, що їхні батьки й діди не влаштовували міцних загонів в степу для худоби і вони цього робити не стануть. Таке недбале ставлення часто приносило мешканцям грецьких сіл великі збитки й селяни на захист своєї безпечності казали: «Теперь времена плохие» (Порохов, 1848, с.435). Поради лікарів греки вважали марними й готові були понести збитки, ніж звернутися до лікаря (Порохов, 1848, с.592). Автор характеризував греків як неосвічених і недбалих (Порохов, 1848, с.599).

Всебічним вивченням історії Південної Росії та греків Північного Приазов'я зокрема, займалося Одеське товариство історії та старожитностей, засноване у 1839 р. У 1844 р. товариство почало видавати «Записки Одесского общества истории и древностей», в яких друкувалися статті з історії, археології, епіграфіки, нумізматики, етнографії, географії та статистики краю, а також публікувалися документи та археологічні пам'ятники, висвітлювалися результати польових досліджень.

На сторінках «Записок Одесского общества истории и древностей» публікувалося багато дослідницьких статей з історії греків Північного Приазов'я. Автори матеріалів прагнули до всебічного та об'єктивного відображення етнічної специфіки цього регіону. Одним з них був Микола Мурзакевич – історик і археолог, один із засновників Одеського товариства історії та старожитностей. З-під його пера вийшло багато статей, серед них «Отвод земли грекам, переселившимся из Крыма» (Мурзакевич, 1853), «Описание городов и уездов Азовской губернии» (знайдений автором рукопис) (Мурзакевич, 1860) тощо. У своїх роботах дослідники висвітлювали не тільки економічні та статистичні відомості стосовно переселенців, а й приділяли увагу розвитку освіти, так, наприклад, у 1848 р. у другому томі «Записок» була опублікована стаття Ф. Лялікова «Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае» (Ляликов, 1848).

Таким чином, серед журнальної періодики для дослідження повсякденного життя греків Північного Приазов'я важливе місце займають видання «Журнал Министерства государственных имуществ», «Журнал Министерства внутренних дел», «Хозяин» тощо. При цьому необхідно зазначити, що матеріали журнальної періодики та видань наукових

товариств достатньо інформативні й висвітлюють різні аспекти повсякденного життя: матеріальне забезпечення, основні заняття, громадські порядки, особливості менталітету та характеру, розповсюджені захворювання, традиції та багато іншого.

Авторами статей в основному виступали науковці, офіційні особи чи представники місцевої медицини. Опублікована інформація в цих виданнях відрізняється значною достовірністю, оскільки часто автори були свідками описуваних подій і явищ, відомості черпали з офіційних джерел, потім зазвичай власноруч перевіряли, а сама стаття проходила ретельний відбір. Автори намагалися досить повно й реалістично описати той побут і життя грецького населення Північного Приазов'я, який вони спостерігали в період написання своєї роботи. Але при цьому варто пам'ятати, про суб'єктивний погляд авторів публікацій на описувані події, і часом в них зустрічаються похибки, зроблені авторами не навмисно, або які пов'язані з тією політичною ситуацією, в якій вони існували.

Особливу цінність становить нарис городского лікаря Г. Калері, який досить детально описав розповсюджені захворювання грецького населення, особливості їх прояву в різні пори року та способи їх лікування. Відомості з медичної частини Г. Калері доповнив особистими спостереженнями та висновками стосовно умов щоденного існування греків.

Бібліографічний список

- Арабаджи, С.С., 2011. Використання матеріалів газетної періодики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в дослідженні повсякденності грецького населення Північного Приазов'я. *Гілея (науковий вісник)*, 50, с.245-250.
- Арнольд, М., 1895. Крестьянское хозяйство в Мариупольском уезде. *Хозяин*, 25, с.500-501; 38, с.757-758.
- Воронов, В.І., 2003. *Джерелознавство історії України*. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту.
- Галамай, О., 2015. Обласна періодика рівненщини про зміни повсякдення у перші роки радянзації. В : О.А. Коляструк, ред. *Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-теорет. семінару, м. Вінниця, 14-15 травня 2015 р. Вінниця: Нілан-ЛТД, с.30-34.
- Калакура, Я.С., та Войцехівська, І.Н., 2002. *Історичне джерелознавство*. Київ: Либідь.
- Калері, Г.М., 1845. Топографические и медико-статистические сведения о Мариупольском округе. *Журнал Министерства внутренних дел*, 11, с.34-69.
- Лавров, В., 1841. О разведении Американского табака армянами Мариупольского округа. *Журнал Министерства государственных имуществ*, Ч. 2, с.566-567.
- Ляликов, Ф., 1848. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае. *Записки Одесского общества истории и древностей*, 2, с.330-356.
- Макарчук, С.А., 2008. *Джерелознавство історії України*. Львів: Світ.
- Міхєєва, О., 2010. Специфіка висвітлення у періодичних виданнях проблематики злочинності у перші роки введення НЕПу в Україні. *Краєзнавство*, 3, с.72-80.
- Мурзакевич, Н.Н., 1853. Описание городов и уездов Азовской губернии. *Записки Одесского общества истории и древностей*, 3, с.289-305.
- Мурзакевич, Н.Н., 1860. Отвод земли грекам, переселившимся из Крыма к Азовскому морю. *Записки Одесского общества истории и древностей*, 4, с.359-362.

- Мясоедов, Г., 2014. Періодична преса як інформативне джерело про повсякденне життя населення Донбасу в роки Великої Вітчизняної війни. *Acta studiosa historica*. Львів, 4, с.27-47.
- Попов, В., 2018. Ошукані очікування: повсякденність 1917 р. на сторінках провінційних газет. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 29(68), 4, с.36-44.
- Порохов, М.О., 1848. О состоянии скотоводства в Мариупольском округе. *Записки общества сельского хозяйства Южной России*, 7, с.423-436; 9, с.589-600.
- Сенявский, А., 2001. Повседневность как методологическая проблема микро и макроисторических исследований (на материалах российской истории XX века). В: В.В. Керов, ред. *История в XXI веке: Историко-антропологический подход в преподавании и изучении истории человечества: Материалы международной Интернет-конференции, прошедшей 20.03–14.05.2001 на информационно-образовательном портале www.auditorium.ru*. Москва, с.25-34.
- Скальковский, А., 1850. Взгляд на скотоводство Новороссийского края 1846-1848 гг. *Журнал Министерства внутренних дел*, ч.30, кн. 6, с.356-402; ч.31, кн. 7, с.30-46.
- Скальковский, А., 1857. Овцеводство и торговля шерстью в Новороссийском крае. *Журнал Министерства внутренних дел*, ч. 26, кн. 10, с.1-14.
- Скальковский, А., 1855. Ярмарки или сухопутные рынки Новороссийского края. *Журнал Министерства внутренних дел*, ч.11, кн.4, с.1-78.
- Стевен, Х., 1843. Хозяйство греческих колонистов Мариупольского округа (Екатеринославская губерния). *Журнал Министерства государственных имуществ*, ч.9, №5, с.21-23.
- Філас, В.М., 2008. «*Журнал Министерства государственных имуществ*» як джерело з соціально-економічної історії Південної України. Кандидат наук. Автореферат. Запорізький національний університет.
- Хмарський, В.М., 2002. *Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей*. Одеса: Астропринт.
- Ч-вь, Н., 1893. Положение плодоводства в Мариупольском уезде. *Плодоводство*, СПб., 4, с.249-251.
- Von Dr. Canstatt und Dr. Eisenmann, 1847. *Jahresbericht über die fortschritte der gesammten medicine in allen Ländern im Jahre 1846*. Erlangen: Verlag von Ferdinand Enke.

References

- Arabadzhy, S.S., 2011. Vykorystannia materialiv hazetnoi periodyky druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. v doslidzhenni povsiakdennosti hretskoho naseleattia Pivnichnoho Pryazovia [The use of materials from newspaper periodicals of the second half of the XIX – early XX centuries. in a study of the daily life of the Greek population of the North Priazov]. *Hileia (naukovyi visnyk)*, 50, pp.245-250. (in Ukrainian).
- Arnold, M., 1895. Krestianskoe khoziaistvo v Maryupolskom uezde [Peasant economy in the Mariupol district.]. *Khoziayn*, 25, pp.500-501; 38, pp.757-758. (in Russian).
- Filas, V.M., 2008. «*Zhurnal Mynysterstva hosudarstvennykh ymushchestv*» yak dzherelo z sotsialno-ekonomichnoi istorii Pivdennoi Ukrainy [“*Journal of the Ministry of State Property*” as a source on the socio-economic history of southern Ukraine]. Ph.D. Abstract. Zaporizhia National University. (in Ukrainian).
- Halamai, O., 2015. Oblasna periodyka rivnenshchyny pro zminy povsiakdenntia u pershi roky radianizatsii [Regional periodicals of Rivne region about everyday changes in the first

- years of Sovietization]. In: O.A. Koliastruk, ed. *Istoriia radianskoï povsiakdennosti: na perekhresti dzherel [History of Soviet everyday life: at the crossroads of sources]:* Proceedings of the All-Ukrainian scientific-theoretical seminar, May 14-15, 2015, Vinnytsia. Vinnytsia: Nilan-LTD, pp.30-34. (in Ukrainian).
- Kalakura, Ya.S. and Voitsekhivska, I.N., 2002. *Istorychne dzhereloznavstvo [Historical Source Studies]*. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
- Kaleri, G.M., 1845. Topograficheskiye i mediko-statisticheskiye svedeniya o Mariupolskom okruge. [Topographic and medical-statistical information about the Mariupol district]. *Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del*, 11, pp.34-69. (in Russian).
- Khmarskyi, V.M., 2002. *Arkheohrafichna diialnist Odeskoho tovarystva istorii i starozhytnosti*. [The situation of fruit growing in the Mariupol district]. Odesa: Astroprynt. (in Ukrainian).
- Lavrov, V., 1841. O razvedenii Amerikanskogo tabaka armenyami Mariupolskogo okruga. [About cultivation of the American tobacco by Armenians of the Mariupol district]. *Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv*, Part 2, pp.566-567. (in Russian).
- Lyalikov, F., 1848. Istoricheskiy i statisticheskiy vzglyad na uspekhi umstvennogo obrazovaniya v Novorossiyskom krae [Historical and statistical view on the success of mental education in the Novorossiysk Territory]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, 2, pp.330-356.
- Makarchuk, S.A., 2008. *Dzhereloznavstvo istorii Ukrain [Source studies of the history of Ukraine]*. Lviv: Svit. (in Ukrainian).
- Miasoiedov, H., 2014. Periodychna presa yak informatyvne dzherelo pro povsiakdenne zhyttia naselennia Donbasu v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny [Periodicals as an informative source about the daily life of the population of Donbass during the Great Patriotic War]. *Acta studiosa historica*, 4, pp.27-47. (in Ukrainian).
- Mikheieva, O., 2010. Spetsyfika vysvitlennia u periodychnykh vydanniakh problematyky zlochynnosti u pershi roky vvedennia NEPu v Ukraini [The specifics of the coverage of crime issues in periodicals in the first years of the introduction of the NEP in Ukraine]. *Kraieznnavstvo*, 3, pp.72-80. (in Ukrainian).
- Murzakevic, N.N., 1860. Otvod zemli grekam, pereselivshimsya iz Kryma k Azovskomu moryu [Allotment of land to the Greeks who moved from the Crimea to the Sea of Azov]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, 4, pp.359-362. (in Russian).
- Murzakevich, N.N., 1853. Opisaniye gorodov i uyezdov Azovskoy gubernii. [Description of cities and districts of the Azov province]. *Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey*, 3, pp.289-305. (in Russian).
- Popov, V., 2018. Oshukani ochikuvannia: povsiakdennist 1917 r. na storinkakh provintsiiynykh hazet [Deceived expectations: everyday life in 1917 in the pages of provincial newspapers]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky*, 29(68), 4, pp.36-44. (in Ukrainian).
- Porokhov, M.O., 1848. O sostoyanii skotovodstva v Mariupolskom okruge [About the state of cattle breeding in the Mariupol district]. *Zapiski obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii*, 7, pp.423-436; 9, pp.589-600. (in Russian).
- Senyavskiy, A., 2001. Povsednevnost kak metodologicheskaya problema mikro i makroistoricheskikh issledovaniy (na materialakh rossiyskoy istorii XX veka) [Everyday life as a methodological problem of micro and macro-historical research (based on materials of Russian history of the twentieth century)]. In: V.V. Kerov, ed. *History in XXI century: historico-anthropological approach in teaching and studying of human history: Materials of*

international internet-conference held on March 20 - May 14, 2001 at the information and educational portal www.auditorium.ru. Moskva, pp.25-34. (in Russian).

Skalkovskiy, A., 1857. Ovtsevodstvo i torgovlya sherstyu v Novorossiyskom kraye [Sheep breeding and wool trade in the Novorossiysk region.]. *Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del*, ch. 26, kn. 10, pp.1-14. (in Russian).

Skalkovskiy, A., 1855. Yarmarki ili sukhopotnyye rynki Novorossiyskogo kraya [Fairs or land markets of the Novorossiysk region]. *Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del*, ch.11, kn.4, pp.1-78. (in Russian).

Steven, Kh., 1843. Khozyaystvo grecheskikh kolonistov Mariupolskogo okruga (Ekaterinoslavskaya guberniya) [Economy of Greek colonists of Mariupol district (Ekaterinoslav province)]. *Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv*, ch.9, 5, pp.21-23. (in Russian).

Filas, V.M., 2008. «*Zhurnal Mynysterstva hosudarstvennykh ymushchestv*» yak dzherelo z sotsialno-ekonomichnoi istorii Pivdennoi Ukrainy [“*Journal of the Ministry of State Property*” as a source on the socio-economic history of southern Ukraine]. Ph.D. Abstract. Zaporizhia National University. (in Ukrainian).

Khmarskyi, V.M., 2002. *Arkheohrafichna diialnist Odeskoho tovarystva istorii i starozhytnosti*. [The situation of fruit growing in the Mariupol district]. Odesa: Astroprynt. (in Ukrainian).

Von Dr. Canstatt und Dr. Eisenmann, 1847. *Jahresbericht über die fortschritte der gesammten medicin in allen Ländern im Jahre 1846*. Erlangen: Verlag von Ferdinand Enke.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2021 р.

S. Arabadzhy

PERIODICAL MATERIALS AS SOURCES FOR HISTORICAL APPROACH TO DAILY LIFE OF THE GREEK POPULATION IN THE NORTH OF PRYAZOVIA (XIX – BEGINNING OF XX)

The article studies periodical publications as sources for the historical approach to the daily life of the Greek population in the North of Pryazovia. It has been determined that the main position among newspaper periodicals take “Journal of the Ministry of State Property”, “Journal of the Ministry of Internal Affairs”, materials of Russian agricultural journals “The Owner” and “The Fruit-growing”, including notes published in “Notes of the Society of Agriculture of South Russia” and “Notes of the Odessa Society of History and Antiquities”.

“Journal of the Ministry of State Property”, which represents the Ministry of the State Property founded in 1841, plays a special role among newspaper periodicals. Its value and specificity embrace numerous publications based on documents and narrations, which have been lost.

It has been stated, that the materials of newspaper periodicals and publications of scientific societies are quite informative and they envisage different aspects of daily life: financial support, main activities, public order, mentality and temper peculiarities, common diseases, traditions, etc.

It has been found, that the authors of these articles are mainly scientists, officials, or medical authorities. Information, published in these periodicals, differs significantly in authenticity, as these authors witnessed most of the events. They took the information from the official sources; they usually checked it themselves and then it was to be selected carefully. The authors tried to give a full and realistic review of the mode of life of the Greek people in the North of Pryazovia, that they were observing during the work performed on the articles.

It has been noted, that inevitable value possesses an essay of Kaleri G., a metropolitan doctor, who gave a very precise review on common diseases among the Greek population, their nature in different seasons, and treatments. Kaleri G. contributed greatly to a medical center by adding his own observations and conclusions regarding the daily life of the Greek people.

Keywords: *sources, periodicals, the Greeks, the North of Pryazovia.*